

ΠΕΡΣΟΝΝΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

Ἡ κατάληξη τῶν ἀνθρωπολογικῶν ἐνδιαφερόντων τῶν φιλοσοφικῶν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὕπαρξης, καθὼς ἀναφέραμε, ἦταν νὰ καταποντιστῆ ὁ ἄνθρωπος μέσα στὸ ἀπύθμενο βάραθρο τῆς ἀπελπισίας καὶ τοῦ μηδενισμοῦ. Φυσικὰ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ ὑπερβατικοῦ ὑπερπέραν, ὅπου μᾶς παρεπέμπουν οἱ φαινομενολογικὲς καὶ ὑπαρξιακὲς φιλοσοφίαι δὲν μποροῦσε νὰ μᾶς ἔρθῃ καμμιά παρηγοριά. Τοῦτο ὅμως ἦταν φυσικὸ νὰ δημιουργήσῃ ἓνα ἀδιέξοδο γιὰ μιὰ πραγματικὴ καὶ οὐσιαστικὴ φιλοσοφικὴ ἀντιμετώπιση τῶν ἀνθρώπινων προβλημάτων καὶ προπαντὸς ἔκανε ἀδύνατη ὁποιανδήποτε ὑπεύθυνη ἀνθρώπινη δράση. Τῆ θεμελιώδη αὐτὴ ἀσυνέπεια τῶν συγχρόνων φιλοσοφικῶν θεωριῶν προσπάθησαν νὰ τὴν ὑπερνήκῃσιν πολλοὶ κι' ἓνα ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν ἦταν ἡ δημιουργία τῆς λεγόμενης περσονναλιστικῆς φιλοσοφίας ἢ τῆς προσωποκρατικῆς, ὅπως τὴν ὀνομάζουν μερικοὶ στὸν τόπο μας.

Στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἡ ἐννοια τοῦ προσώπου, ὡς ὑπέρτατης καὶ ἀπόλυτης ὄντολογικῆς ἀξίας, συναντᾶται σὲ πολλὰ φιλοσοφικὰ συστήματα. Στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία, στὴν φιλοσοφία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου ἀναφαίνεται ὡς κρᾶμα τῆς κλασσικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ χριστιανισμοῦ. Στὴ σχολαστικὴ φιλοσοφία ἡ περσονναλιστικὴ ἄποψη διαδραματίζει πάντοτε σημαντικὸ ρόλο. Στὴ Γαλλία νοησιαρχικὰ κυρίως διατυπώνεται ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τοῦ Ρενουβιέ. Αὐτὴ ὅμως ἡ ἄποψη δὲν ἐξυπηρετεῖ τὴ ζωντανὴ ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τοῦ προσώπου καὶ πολὺ περισσότερο δὲν δημιουργεῖ καμμιά προϋπόθεση γιὰ μιὰ πρακτικὴ δράση. Γιὰ τοῦτο καταβάλλεται προσπάθεια ὥστε ὁ περσοννα-

λισμός άπαλλασσόμενος από την ρασιοναλιστική άκαμψία του, από τὸ δογματικό του περίβλημα νά παρουσιασθῆ στὸν πολυμερή του συσχετισμὸ μετὰ τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ. Ἀποτέλεσμα τῆς τάσης αὐτῆς εἶναι ἡ δημιουργία τῆς προσωποκρατικῆς φιλοσοφίας τοῦ Μπερντιάεφ καὶ τοῦ Μουνιέ, μετὰ τὴ διαφορά πὼς στὸν τελευταῖο ὁ περσονναλισμὸς παίρνει περισσότερο ἠθικὸ καὶ πολιτικὸ περιεχόμενο.

Μετὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἐνῶ στὴν ἀρχαία καὶ στὴν νεώτερη φιλοσοφία ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου περικλείνεται σὲ λογικὰ σχήματα καὶ οἰκοδομεῖται καὶ νοεῖται ἐπὶ τῆς βάσει τρόπου τινὰ τῆς λογικῆς γνωσιολογίας στὴν καθαυτὴ σημερινὴ περσονναλιστικὴ φιλοσοφία, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση κυρίως τῆς ὑπαρξιακῆς φιλοσοφίας, τὸ πρόσωπο τοποθετεῖται καὶ καθορίζεται μέσα στὴν ἐμπειρικὴ ζωὴ καὶ δράση του, ποὺ κυριαρχεῖται ἀπὸ συμπλέγματα συναισθημάτων καὶ κυρίως ἀπὸ τὸ συναίσθημα τοῦ φόβου καὶ τῆς ἀγωνίας.

Ὁ εὐγλωττότερος ἐκπρόσωπος τοῦ σύγχρονου περσονναλισμοῦ μαζὺ τὸν Ζάκ Μαριταῖν καὶ τὸν Μουνιέ εἶναι ὁ Μπερντιάεφ.

Ὁ κόσμος, καὶ μετὰ τοῦτο πρέπει νά νοοῦμε τὸ φυσικὸ κόσμο, ὅπως τὸν ἀντιλαμβανόμαστε μετὰ τὶς αἰσθήσεις μας, ὁ κόσμος τῆς ἀντικειμενικότητος, ὅπως τὸν λέει ὁ Μπερντιάεφ, ποὺ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ μᾶς, ἀπὸ τὸ ἐγώ, τὸ ὑποκείμενο τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι κάτι τὸ οὐσιαστικὰ ἀδρανὲς καὶ τὸ ἀδιαφοροποίητο, σὰν κάτι τὸ νεκρὸ. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ προσώπου μέσα στὸν κόσμον ἀποτελεῖ τὴν διακοπὴ αὐτῆς τῆς πορείας του καὶ συνεπάγεται τὴν ἀλλαγὴ τῆς, μ' ὅλο ποὺ αὐτὸ δὲ μπορούμε νά τὸ ἀντιληφθοῦμε μετὰ τὶς αἰσθήσεις μας. Τὸ πρόσωπο, δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος δὲν προέρχεται, δὲν εἶναι δημιούργημα τοῦ φυσικοῦ, τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου. Ἡ καταγωγὴ του ἀνάγεται σ' ἕναν ἄλλον κόσμον. Καὶ τοῦτο γιατί τὸ πρόσωπο εἶναι καθαρὰ πνευματικὴ ὄντοτητα. Μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος ὡς βιολογικὴ καὶ κοινωνιολογικὴ ἔννοια νά διαμορφώνεται σύμφωνα μετὰ τὶς συνθήκες τοῦ φυσικοῦ κόσμου ὅπου ζῆ, ἀλλὰ αὐτὲς οὔτε ἐξαντλοῦν οὔτε καὶ καθορίζουν τὴν ἀνθρώπινὴ του ὑπόσταση. Καὶ αὐτοῦ, κατὰ τὸν Μπερντιάεφ βρίσκεται τὸ αἴνιγμα τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ συνέπεια ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ μιὰ ρῆξη, μιὰ λύση τῆς συνέχειας τοῦ κόσμου καὶ ἀντιπροσωπεύει τὴν εἴσοδο ἐνὸς καινούργιου στοιχείου στὸ φυσικὸν κόσμον. Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος ὅπως

μᾶς τὸν παρουσιάζουν οἱ διάφορες ἐπιστῆμες δὲν εἶναι ὁ πραγματικός, ἀλλὰ ἓνα μερικὸ καὶ ἀποσπασματικὸ ὄν καὶ γιὰ τοῦτο ἡ ἐπιστήμη ποτὲ δὲν θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ μᾶς τὸν προσφέρῃ στὴν ὀλοκληρωμένη ὑπόστασή του καὶ προπαντὸς στὴ ζῶσα πληρότητά του. Στὴν ἐπιστήμη διαφεύγει τὸ μυστήριο τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὑπαρξιακοῦ κέντρου τοῦ κόσμου. Γι' αὐτὸ καὶ τὴν ἀληθινὴ γνῶση γιὰ τὸν ἄνθρωπο θὰ τὴν ἀποκτήσωμε ἂν τὸν δοῦμε ὡς πρόσωπο, ὡς ὑποκειμενικότητα. Γιατὶ τὸ προσωπικὸ εἶναι τὸ πρωταρχικὸ καὶ τὸ αὐθεντικὸ.

Ἡ γνῶση τοῦ προσώπου προϋποθέτει τὴν κατανόηση τῶν αὐθόρμητων καὶ πρωτότυπων πράξεών του, τῆς δημιουργίας τοῦ νέου στοιχείου ποὺ φέρνει μέσα στὸν κόσμο ὅπου ζῆ. Ἄλλωστε αὐτὴ ἡ δημιουργικὴ δραστηριότητα τοῦ προσώπου εἶναι ἐκείνη ποὺ τοῦ δίνει καὶ τὴ μοναδική του ἀξία. Ἡ φύση καὶ ἡ κοινωνία, ἡ ἱστορία καὶ ὁ πολιτισμὸς ἀποτελοῦν τὸ χῶρο ἀπ' ὅπου ἀντλεῖ τὰ ὑλικά τῆς δημιουργίας του, ἀλλὰ ταυτοχρόνως ἀποτελοῦν καὶ φραγμοὺς καὶ δυσχέρειες ποὺ πρέπει νὰ τοὺς ὑπερβῆ καὶ νὰ τοὺς ὑπερνήκη. Ὅλα αὐτὰ μόνον χάρις στὴ δημιουργικὴ δράση τοῦ προσώπου μποροῦν νὰ μεταμορφωθοῦν καὶ νὰ ἐνσωματωθοῦν ὡς ἀληθινὲς ἀξίες μέσα στὴ μοναδικὴ ὄντοτητα τοῦ προσώπου. Πρόσωπο ἴσον πράξι. Ὅποιος λέγει πρόσωπο, συνεχίζει ὁ Μπερντιάεφ, λέγει δράση, ἀντίσταση, νίκη πάνω στὴ συντρίβουσα δύναμη τοῦ κόσμου, θρίαμβο τῆς ἐλευθερίας ἐπὶ τῆς δουλείας τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Κατὰ συνέπεια τὸ πρόσωπο δὲν εἶναι βιολογικὴ ἢ ψυχολογικὴ κατηγορία, ἀλλὰ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ. Καὶ φυσικὰ τὸ πρόβλημα τοῦ προσώπου, τοῦ ἀνθρώπου, προηγεῖται ἀπὸ τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνίας. Ἡ βιολογικὴ ἢ ἡ κοινωνιολογικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν ἄνθρωπο εἶναι μιὰ ἐπιφανειακὴ ἀντίληψη, γιατί ἀντικρύζει τὸν ἄνθρωπο ὡς ἀντικείμενο μέσα στὸν ὑπόλοιπο φυσικὸ κόσμο τῶν ἀντικειμένων. Ἀλλὰ τὸ πρόσωπο εἶναι ὑποκείμενο καὶ οἱ ρίζες του βυθίζονται στὸ ἐσώτερο πεδίο τῆς ὑπαρξης, δηλαδὴ στὸν κόσμο τοῦ πνεύματος, τῆς ἐλευθερίας. Δὲν εἶναι ἡ κοινωνία ποὺ περιέχει τὸ πρόσωπο ὡς τμῆμα τῆς, ἀλλὰ ἀντίθετα ἡ κοινωνία εἶναι τμῆμα τοῦ προσώπου. Τὸ πρόσωπο εἶναι ἀνεξάρτητο καὶ ἀπὸ τὴ φύση καὶ ἀπὸ τὴν κοινωνία. Ὁ προσδιορισμὸς του δὲν προέρχεται ἀπ' αὐτὲς ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ ἐσώτερη ἀρχή, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴν ἐλευθερία. Γιὰ τὸ πρόσωπο δὲν ἔχει κομμιά ἰσχὺ ὁ καταναγ-

κασμός της αϊτιοκρατίας τῶν φυσικῶν νόμων "Αν τὸ πρόσωπο δέχεται κάποιον ἐξωτερικὸ προσδιορισμό, αὐτὸν τὸν δέχεται ἀπὸ τὸ Θεό, ἀλλὰ καὶ στὴν περίπτωση αὐτῆ ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸ Θεὸ καὶ στὸ πρόσωπο δὲν εἶναι αϊτιοκρατικὴ σχέση, ἀλλὰ σχέση ἐλευθερίας. Ἡ σχέση προσώπου καὶ Θεοῦ εἶναι ὑπαρξιακὴ. Καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ ἀπόλυτο κέντρο τῆς ὕπαρξης. Ἡ ἐγγύηση τῆς ἐλευθερίας τοῦ προσώπου εἶναι ὁ Θεὸς καὶ αὐτὸς ἐφορεύει καὶ προστατεύει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ὑποδούλωσίν του ἀπὸ τὴν ἐξουσία τῆς φύσης καὶ τῆς κοινωνίας, ἀπὸ τὸ βασίλειο τοῦ Καίσαρος. Κάθε τι ποῦ ἀφορᾷ τὸ πρόσωπο ἀνήκει στὸν κόσμον τοῦ πνεύματος καὶ ὁ θρίαμβος τῆς πνευματικῆς ἀρχῆς σημαίνει ὄχι τὴν ὑποταγὴ τοῦ ἀνθρώπου στὸ σύμπαν, ἀλλὰ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ σύμπαντος μέσα στὸ πρόσωπο. δηλαδή ὁ κόσμος ἀποκαλύπτεται καὶ κατανοεῖται μόνον μέσα στὸν ἄνθρωπο.

Ὁ ἄνθρωπος ζῶντας μέσα στὸν κόσμον ἔχει προορισμὸ νὰ ξεπεράσῃ τὸ φυσικὸ του βιολογικὸ καὶ τὸν ἐγκόσμιο κοινωνικὸ του προσδιορισμό. Μόνον χάρις σ' αὐτὸ τὸ ξεπέρασμα μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῆ ὡς πρόσωπο. Βέβαια ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴ βιολογικὴ καὶ τὴν κοινωνικὴ του ὑπόστασι, γιατί αὐτὲς εὐκόλα μποροῦν νὰ ὑποδουλωθοῦν καὶ νὰ ἐκμηδενισθοῦν ἀπὸ τὶς δυνάμεις τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα του ποτὲ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀντικείμενο ὁποιοῦδήποτε ἐκβιασμοῦ καὶ ὁποιασδήποτε ὑποδούλωσις. Ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ὑποδουλωθῆ ὡς ἄτομο, ἀλλὰ ἄλλη ἢ ἔννοια τοῦ ἀτόμου καὶ ἄλλη τοῦ προσώπου. Τὸ ἄτομο εἶναι φυσιοκρατικὴ, βιολογικὴ καὶ κοινωνιολογικὴ κατηγορία. Εἶναι ἄτομο ἐν σχέσει μὲ ἕνα σύνολο καὶ ποτὲ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ καὶ νὰ νοηθῆ ἔξω ἀπὸ ἕνα σύνολο. Τὸ ἄτομο βρίσκεται πάντοτε κάτω ἀπὸ ἕναν σφοδρὸ ἀνταγωνισμό. Ἐνῶ εἶναι ὑποταγμένο στὸ σύνολο αὐτό, ἀποτελεῖ ταυτοχρόνως καὶ τὸ κέντρο μιᾶς ἐγωϊστικῆς αὐτοδιαβεβαίωσις. Ἡ σχέση του μὲ τὸ σύνολο εἶναι οὐσιαστικὰ μηχανικὴ καὶ ὁδηγεῖ στὴν ἀπομόνωσίν του, ποῦ ἀποτελέσματά της εἶναι ἡ συνεχῆς ὄσο καὶ ἀδύναμη ἐξέγερση κατὰ τοῦ συνόλου.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄτομο μιά ποῦ ἀνήκει σ' ἕνα βιολογικὸ εἶδος καὶ σ' ἕνα κοινωνικὸ σύνολο, ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον ἄτομο. Εἶναι καὶ πρόσωπο καὶ σὰν τέτοιο εἶναι ὄν πνευματικῆς κατηγορίας. Ὡς πρόσωπο δὲν χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν σχέση ποῦ ἔχει τὸ ἄτομο πρὸς τὸ σύνολο, ἀλλὰ εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀνεξαρτησία ἐν σχέσει

μέ τή φύση, τήν κοινωνία καί τò κράτος. Τò άτομο, καθώς είπαμε χαρακτηρίζεται από τήν έγωκεντρική απομόνωση, ένώ τò πρόσωπο αντίθετα είναι ανεξάρτητο καί όχι απομονωμένο από τόν υλικò κόσμο καί αποτελεί ένα σύμπαν γεμάτο από τò νόημα του δικου του καί του φυσικου σύμπαντος. Τò πρόσωπο δέν έχει έγκόσμια καί γεννητική καταγωγή. Δέν παράγεται από τόν φυσικό κόσμο καί δέν έχει γονείς, άπορρέει από τò Θεό, είναι διίπετες. Προέρχεται από άλλον κόσμο. Άλλά χάρις σ' αυτήν τήν υπερφυσική ή έξωφυσική του καταγωγή ó άνθρωπος γίνεται τò σημείο τής αλληλεμπλοκής δύο κόσμων, του θειου καί του έγκόσμιου καί μέσα στους κόλπους του διεξάγεται ένας άγώνας μεταξύ του πνεύματος καί τής φύσης, τής έλευθερίας καί τής αναγκαιότητας. Η ύπαρξη του προσώπου προϋποθέτει τήν ύπαρξη υπερπροσωπικών αξιών. Δέν είναι δυνατόν νά καταλάβωμε τήν ύπαρξη του προσώπου χωρίς τήν ύπαρξη ενός ανώτερου όντος, όπου καί κατατείνει τò πρόσωπο. Οί αξίες αυτές βρίσκονται έξω από τò φυσικό αντικειμενικό κόσμο, ανήκουν στον κόσμο τής υποκειμενικότητας. Τò πρόσωπο σχετίζεται μόνο με τόν κόσμο του Θεου. Ο φυσικός κόσμος, ή ανθρωπότητα, τò έθνος είναι άπατηλές καί τεχνητές προσωπικότητες. Τò μόνο άληθινò είναι τò υποκειμενικό πρόσωπο. Κατά συνέπεια για τόν περσονναλισμό τò κέντρο τής βαρύτητας δέν είναι οί αξίες που δημιουργούν οί διάφορες μορφές τής ανθρώπινης ομαδικότητας, κοινωνία, κράτος, αλλά ή έννοια του προσώπου. Τοúτο όμως δέν σημαίνει έγωκεντρική αντίληψη για τò πρόσωπο, γιατί ó έγωκεντρικός άνθρωπος ούσιαστικά είναι υποδουλωμένος στο φυσικό κόσμο όπου ζή, ένώ αντίθετα τò πρόσωπο σχετιζόμενο ούσιαστικά με τò Θεό έχει έλεύθερη στάση άπέναντι στον κόσμο καί τις ανθρώπινες ομάδες.

Τò πρόσωπο είναι όν θεανδρικό λέγει ó Μπερντιάεφ, πράγμα που κατά τήν γνώμη του δέν τò έχει αντιληφθεί ή ρασιοναλιστική θεολογία. Ο άνθρωπος περικλείνει ένα θείο στοιχείο. Είναι ή εικόνα του Θεου. Άλλά ή ιδέα αυτή μόνον με μιάν μυστική υπαρξιακή έμπειρία μπορεί νά κατανοηθῆ καί μόνον με σύμβολα μπορεί νά έκφραστη καί όχι με τις συνηθισμένες έννοιες που χρησιμοποιεί ή λογική μας. Άλλωστε αυτή ή θεανδρική ένωση από όπου άπορρέει μιá καινούργια ένότητα, ó άνθρωπος, είναι εύλογο ότι με καμμιά μονιστική ή διαρχική σκέψη δέν μπορεί νά κατανοηθῆ. Η ούμανιστική φιλοσοφία, προσθέ-

τει ο Μπερντιάεφ, ποτέ δεν μπόρεσε να φτάσει σ' αυτήν την παράδοξη αλήθεια του θεανδρισμού. Μολονότι το θεϊο είναι κάτι το υπερβατικό, δηλαδή έξω και πάνω από τον άνθρωπο, όπως τον αντιλαμβανόμαστε με την εμπειρία μας, ωστόσο με έναν μυστηριώδη τρόπο ενώνεται στον άνθρωπο—Θεό. Και για να μας κάνει να το καταλάβουμε περισσότερο αυτό το άδιανόητο αξίωμα, καθώς το χαρακτηρίζει ο Μπερντιάεφ, ιδού πώς συνεχίζει. 'Ο άνθρωπος είναι ένα σύμβολο, αφού φέρνει το σημάδι εκείνου που είναι κάτι άλλο απ' αυτόν και είναι ο ίδιος το σημάδι εκείνου που είναι κάτι άλλο απ' αυτόν. 'Όπερ ἔδει δεῖξαι, θά προσέθετε ο Σπινόζα στο θεώρημα αυτό. Και μάλιστα σ' αυτό ἔγκειται ἡ δυνατότητα τῆς ἀπολύτρωσης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ὑποδούλωση, καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ ἐμπειρία πού πηγάζει ἀπὸ μιὰ ὑπερβατικὴ πνευματικὴ περιοχὴ. Σκοπὸς τῆς ἐμπειρίας αὐτῆς, καὶ κατὰ συνέπεια τοῦ περσονναλισμοῦ, εἶναι ἡ ὑπαγωγή τοῦ κόσμου, τῆς κοινωνίας, τῆς ἱστορίας στὸ πρόσωπο. 'Ο Θεὸς ἄλλωστε εἶναι πρόσωπο, ὕπαρξη, ὄχι *essentia*, ἀλλὰ *existentia*. Δὲν εἶναι ἀφηρημένο ἐννοιοκρατικὸ ὄν, ἀλλὰ ἓνα ὄν προσωπικὸ πού πάσχει καὶ αὐτό, πού ἔρχεται σὲ σχέση μὲ τὸν «ἄλλον», μὲ τὴν πολλαπλότητα τῶν ὄντων. 'Η ρασιοναλιστικὴ φιλοσοφία ποτέ δὲν τὸ κατανόησε αὐτὸ καὶ γιὰ τοῦτο δὲν μπόρεσε νὰ δώσῃ ἀληθινὲς λύσεις.

'Απὸ τὴν ὑπαρξιακὴ ἀγωνία πού κυριεύει τὸ πρόσωπο μέσα στὸ φυσικὸ κόσμο ὅπου ζῆ, ἀπὸ τὸ αἶσθημα πὼς αἰωρεῖται πάνω ἀπὸ μιὰν ἄβυσσο ὁ ἄνθρωπος, ὡς πρόσωπο βέβαια, ξεπερνάει τὸ φυσικὸ κόσμο καὶ ἐλευθερώνεται. Γιὰ τὸ Μπερντιάεφ ἡ ἀγωνία αὐτὴ μπορεῖ καὶ ὑπερρικᾶ τις φροντίδες πού βασανίζουν τὸν ἄνθρωπο στὸν ἐγκόσμιο βίον του καὶ τὸν γεμίζει μὲ τὴ συνεχῆ νοσταλγία τοῦ θείου. 'Ο θάνατος τέλος σημαίνει τὴν ρήξη τῶν σχέσεων τοῦ προσώπου μὲ τὸν κόσμο, ὄχι ὅμως καὶ τὸ τέλος τῆς ὕπαρξης τοῦ κόσμου, πού εἶναι ξένος γιὰ τὸ πρόσωπο καὶ πού εἶναι ὡσὰν νὰ βρέθηκε τυχαῖα στὸ δρόμο του. "Ἄλλωστε ἀνάμεσα στὴν ἐξαφάνισή μου ὡς προσώπου γιὰ τὸν κόσμο καὶ στὴν ἐξαφάνιση τοῦ κόσμου γιὰ μένα δὲν ὑπάρχει καμμιά διαφορά. 'Ο θάνατος οὐσιαστικᾶ γιὰ τὸ πρόσωπο ἔχει μιὰ θετικὴ σημασία. 'Ἐφ' ὅσον ἡ πληρότητα τοῦ προσώπου δὲ μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῆ μέσα στὸ φυσικὸ κόσμο ὅπου ζῆ, μόνο χάρις στὸ θάνατο μπορεῖ νὰ πετύχῃ τὴν μετάβαση στὴν πληρότητα τῆς αἰωνιότητος. Καὶ αὐτὴ ἡ νοσταλγία τῆς αἰωνιότητος

νιότητας είναι εκείνη που γεμίζει τον άνθρωπο με την αγωνία του υπερβατικού και τον καλεί να ξεπεράσει συνεχώς το φυσικό κόσμο, όπου κατά κάποιον τρόπο βρέθηκε τυχαία να ζή¹.

Αυτές σχεδόν επί λέξει είναι οι περσονναλιστικές απόψεις του Μπερντιάεφ. Είναι περιττό να υπογραμμίσουμε πόσο αποτελούν πλούσιες παραλλαγές στα άνεξαντλητα θέματα της υπαρξιακής φιλοσοφίας, αφού άλλωστε είναι κυρίως υπαρξιστής ο φιλόσοφος μας. Δεν θα επιμείνουμε βέβαια στη λανθάνουσα σε όλο το έργο του αντινομία μεταξύ της μονιστικής και της διαρκικής μεθοδολογίας του. Αυτό δεν είναι του παρόντος· φυσικά δεν μπορεί παρά να συμφωνήσουμε πώς μέσα στην κλίμακα των φυσικών όντων ο άνθρωπος αποτελεί την υπέρτατη βαθμίδα. Διαχωρίζεται ασφαλώς από τον υπόλοιπο ζωικό κόσμο και ο διαχωρισμός αυτός είναι το αποτέλεσμα της συνείδησής του που και αυτή προέρχεται και συνεχώς δημιουργείται, καθώς αναφέραμε, από τη δράση του ανθρώπου, που κατευθύνεται προς τον περιβάλλοντα κόσμο, γιατί μόνον χάρις σ' αυτή τη δράση του μπορεί να εξασφαλίσει τους όρους της βιολογικής και κοινωνικής του ζωής. Για το Μπερντιάεφ όμως και για τον περσονναλισμό ή συνείδηση, ή καλύτερα το πρόσωπο, είναι έξ υπαρχής δεδομένο και μάλιστα προϊόν ενός άλλου κόσμου ξένου προς το φυσικό μας κόσμο. Το ίδιο και για το Μουνιέ. «Το πρόσωπο εμφανίζεται στην ιστορία της φύσης ως ένα απόλυτο άλμα, που συνεχώς αναλογιζόμενο τον προορισμό του αίσθάνεται ότι ώθειται συνεχώς σε ένα άλλο άλμα, έξω από την έμπειρική του οντότητα, προς ένα σύνολο υπεράνθρωπων αξιών... το πρόσωπο είναι μια κορυφή απ' όπου ξεκινούν όλοι οι δρόμοι του κόσμου». Και για τον Μαριταίν ή ανθρώπινη προσωπικότητα βρίσκεται σε άμεση σχέση με το απόλυτο, όπου και μόνον μπορεί να βρη την πλήρη της ολοκλήρωση.

Με τις έννοιες αυτές βλέπομε και πάλι πώς διασπᾶται ή αντικειμενική και ή επί τη βάσει της έπιστήμης αντί-

1. Το θέμα αυτό το αναπτύσσει ο Μπερντιάεφ στο βιβλίο του: *De l' esclavage et de la liberté de l' homme*, στο κεφάλαιο το αφιερωμένο στο Πρόσωπο σελ. 20 έπ. αλλά το ίδιο το θέμα το συναντάμε σχεδόν σ' όλα του τα έργα: Πέντε Στοχασμοί για την ύπαρξη. Προορισμός του ανθρώπου. Πνεύμα και έλευθερία, κ.λ.π, τα δυο τελευταία μάλιστα έχουν μεταφραστεί στα έλληνικά από το μητροπολίτη Σάμου κ. Είρηναίο.

ληψή μας για τον κόσμο και εισάγεται μια άπαράδεκτη διαρχία. Με τον τρόπον αυτόν ή δημιουργία του κόσμου και της ιστορίας γίνονται άκατανόητα. Άλλά δέν είναι μόνον αυτό. Άντικρύζομε άμέσως και την στοιχειώδη άπορία που μας ανάγκάζει νά διερωτηθοῦμε έπί τή βάσει ποιών κριτηρίων ανάκαλύπτομε και περισσότερο δημιουργοῦμε αυτό τό πρόσωπο και γιατί για τον κάθε άνθρωπο νά μὴν είναι ίδια ή δυνατότητα αυτής της αντίληψης και της δημιουργίας. Γιατί ή ανθρωπότητα και οί λαοί της νά μὴν ανάκαλύπτουν ταυτόχρονα τό αίσθημα αυτής της νοσταλγίας της αϊωνιότητας και νά μὴν βρίσκουν τή λύτρωσή τους; Γιατί ό πρωτόγονος π.χ. έχει ιδιαίτερη νοοτροπία και γιατί νά λείπη από αυτόν έντελώς ή έννοια του ύπαρξιακού προσώπου; Πως δημιουργοῦνται τά ήθικά αίτήματα, καθώς λέγει ένας άλλος φιλόσοφος, και γιατί τά ήθικά αίτήματα παραλλάσσουν με τίς έποχές και με τους λαούς; Ό φυσικός και ό κοινωνικός κόσμος, και μάλιστα ό σημερινός, δημιουργεί μια ύποδούλωση του ανθρώπου και ως βιολογικού και ως κοινωνικού όντος. Άλλά αυτό δέν προέρχεται από την αντιανθρώπινη θεμελίωση της σημερινής κοινωνίας και κυρίως από την οικονομική της διάρθρωση; Βέβαια ό Μπερντιάεφ και περισσότερο ό ήθικοπολιτικός περσονναλισμός του Μουνιέ θεωρεί άναγκαία την κοινωνική και πολιτική πάλη για μια δικαιότερη κοινωνία. Άλλά αυτό τό αποδέχονται ωςάν άνάγκη για μια πληρέστερη αποδέσμευση του ανθρώπου, του προσώπου, από τό φυσικό και κοινωνικό του προσδιορισμό. Η τελείωση για όλους τους περσονναλιστές δέν βρίσκεται μέσα στην ιστορία, αλλά πέρα από την ιστορία και τό φυσικό κόσμο, σ' ένα αξιολογικό ύπερβατικό ύπερπέραν. Άλλά είναι δυνατό νά άποχωρίσωμε τον άνθρωπο από τή βιολογική και κοινωνική του ύπόσταση και νά τον νοήσωμε ως όν αξιολογικό, που τό πρόσωπό του δέν μπορούμε νά τό ανάκαλύψωμε με καμμιά μέθοδο έμπειρίας, με καμμιά αντικειμενική γνώση, αλλά με ένα είδος διαίσθησης και ένός άλματος έξω από τον χώρο της λογικής; Σήμερα όμως αν ό άνθρωπος έχει κάτι νά έπιδείξει ως πνευματικό όν και ως συνείδηση, αυτό τό πέτυχε χάρις στη λογική του. Χάρις σ' αυτήν κατώρθωσε όχι μόνον νά γνωρίση τον κόσμο, τή θέση του μέσα σ' αυτόν, αλλά πέτυχε νά ύποτάξη τή φύση και άκόμα νά τήν μεταμορφώση.

Οί περσονναλιστές διακηρύσσουν την άρχή της έλευ-

θερίας και τῆς ὑπέρβασης. Ἄλλὰ ποῖο εἶναι τὸ ἄπτό και τὸ νοητὸ περιεχόμενο αὐτῶν τῶν ἰδεῶν; Ἀπὸ τῆ φυσικῆ και τὴν κοινωνικὴ ἱστορία βλέπομε πὼς ἡ ὑπερνίκηση τοῦ κόσμου τῆς ἀναγκαιότητος εἶναι ἀνάλογη μὲ τῆ γνώση ποῦ ἔχομε γιὰ τὸν κόσμο ὅπου ζοῦμε. Καὶ πὼς τῆ γνώση και τὴν ἐλευθερία, ποῦ κατακτᾶμε βαθμιαῖα, τὴν ὀφείλομε στὴν συνεχῆ δράση μας και ἐπενέργεια πάνω σ' αὐτὸν τὸν κόσμο. Καὶ μόνο τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἀτομικῆς φυσικῆς θὰ ἦταν ἱκανὰ γιὰ νὰ μᾶς πείσουν γι' αὐτὸ. Οἱ περσον-ναλιστὲς ἀπολυτοποιοῦν, ὅπως ἄλλωστε και ὀλόκληρη ἡ ἰδεαλιστικὴ φιλοσοφία, τὶς ἰδέες και τὶς τοποθετοῦν ἀ-πριόρι, ἡ φυσικὴ ὅμως και ἡ ἱστορικὴ πείρα μᾶς διδάσκουν ὅτι οἱ ἰδέες διαμορφώνονται και μεταβάλλονται συνεχῶς μὲ τὴν ἀνθρώπινη δράση. Ἀναμφισβήτητα ὁ ἄνθρωπος κυριαρχήθηκε και σήμερα κυριαρχεῖται περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά ἀπὸ τὸ φόβο και τὴν ἀγωνία. Ἄλλὰ τὰ συναισθήματά του αὐτὰ δὲν εἶναι μεταφυσικῆς κατηγο-ρίας, ὅπως προσπαθοῦν νὰ μᾶς τὰ ἐμφανίσουν οἱ ἰδεαλιστὲς φιλόσοφοι. Εἶναι ὁ φόβος και ἡ ἀγωνία ποῦ τρέφονται ἀπὸ τὴν συνεχῆ ὄσο και ἀνάλυτη ἀποξένωση τοῦ ἄν-θρώπου ἀπὸ τὴν προσωπικότητά του, γιὰτὶ ἀκριβῶς ζῆ σὲ μιὰ κοινωνία ποῦ τὸν ὑποτάσσει στὰ ἴδια του τὰ δημιουργήματα, γιὰτὶ οἰκονομικὰ τὸν ὑποδουλώνει και τὸν μεταμορφώνει σὲ ἄψυχο ἀντικείμενο. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀνελεύθερος και ἀγωνιᾷ γιὰ τοῦτο, γιὰτὶ κοινωνικὰ καταδυναστεύεται. Ἀσφαλῶς, σὲ μιὰ ὀρισμένη στιγμή τῆς ἐξέλιξής του, ὁ ἄνθρωπος, ὅταν συνειδησιακὰ ὀριμάζει, ἐνδιαφέρεται και ἀγωνιᾷ γιὰ τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς και τοῦ θανάτου. Ἐχει μιὰ ἱστορικὴ ὑπαρξιακὴ ἀγωνία, ποῦ προσδιορίζεται δηλαδὴ ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ζωῆς του μέσα στὸν φυσικὸ και κοινωνικὸ κόσμο, ποῦ ἄλλωστε εἶναι ἀναπόσπαστο τμήμα τους. Ἄλλὰ τότε θὰ πρέπει νὰ ἀναζητήση τὶς ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα αὐτά, ἂν ποτὲ θὰ μπορέσουν νὰ τοῦ δοθοῦν, μέσα στὴν περιοχὴ αὐτοῦ τοῦ κοινωνικοῦ και φυσικοῦ κόσμου. Ὁ περσον-ναλισμὸς, ὅπως και οἱ ἄλλες φιλοσοφίες, (ἀφίνομε κατὰ μέρος τὴν παρατήρηση πὼς ἡ μέθοδος ποῦ χρησιμοποιεῖ ἡ μιὰ θεωρία ἀντιμάχεται τὴν μέθοδο τῆς ἄλλης, παρα-δείγματος χάριν ἡ μιὰ παραδέχεται τὴ λογικὴ και στη-ρίζεται σ' αὐτὴν ἀνάγοντάς τὴν μάλιστα και σὲ μηχανο-κρατούμενο ρασιοναλισμὸ και ἡ ἄλλη τὴν ἀρνεῖται και τὴν ἀναθεματίζει), δημιουργεῖ μιὰ μυθολογία, ποῦ ἐξυ-περετεῖ ἀκούσια ἢ ἐκ προθέσεως ὀρισμένες καταστάσεις

καί ἀντί νά διαφωτίση τόν ἄνθρωπο γιά τά βασικά προβλήματα τῆς ζωῆς καί τῆς συνείδησής του τὰ συσκοτίζει. Οἱ θεωρίες αὐτές ὑποδουλώνουν τόν ἄνθρωπο σέ πλάσματα τῆς φαντασίας ἀντί νά τόν λυτρώνουν. Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ ὀλοκλήρωσή του μόνον μέσα στό φυσικό καί στόν ἱστορικό χῶρο ὅπου ζῆ μποροῦν νά πραγματοποιηθοῦν. Ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ μᾶς τὸ ἀποδείχνει. Ὅταν θά ὑπερκερασθοῦν οἱ κοινωνικοὶ ἀνταγωνισμοὶ καί οἱ συμβατικὲς κοινωνικὲς διακρίσεις, τότε θά τεθῆ οὐσιαστικά τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας καί τοῦ προσώπου. Ἡ ἀντικειμενικὴ ἀντιμετώπισή του προϋποθέτει τὴν ἔνταξή του στόν ἐπίγειο χῶρο μας.

Ἡ Φιλοσοφία δὲν μπορεῖ νά συντηρηθῆ χωρὶς μιὰ μέθοδο. Αὐτὴ ἡ ὑπέρτατη μάθησις, καθὼς τὴν ὀνομάζουν, ἔχει καί αὐτὴ τοὺς κανόνες τῆς καί τις προϋποθετικὲς τῆς ἀρχές. Μὲ τὴν περσονναλιστικὴ φιλοσοφία ὅμως, ἀπὸ μυστικιστικοὺς καί μυστηριακοὺς δρόμους, εἰσάγονται πάλι λαθραῖα ἔννοιες καί ἀντιλήψεις πού οἱ φιλόσοφοι ἀναγκάστηκαν νά τις ἐγκαταλείψουν μπροστὰ στίς ἀναμφισβήτητα καί πειραματικὰ ἐπαληθευόμενες γνώσεις. Μὲ ὅλες τις φιλοσοφίες αὐτὲς οὐσιαστικά ὁ κόσμος μηδενίζεται καί θεωρεῖται τμημα τοῦ προσώπου. Τοῦτο δὲν εἶναι μιὰ παραλλαγή τοῦ ἄκρατου ἰδεαλισμοῦ, πού παραδεχόταν πῶς τὸ μόνον πού ὑπάρχει εἶναι τὸ ὑποκείμενο πού νοεῖ; Τὸ πρόσωπο ὕστερα, σύμφωνα μὲ τὸν περσονναλισμό, οὐσιαστικά δὲν μπορεῖ νά ἔχη καμμιά ἀληθινὴ σχέση μὲ τὰ ἄλλα πρόσωπα ἐξὸν ἀπὸ τὸ Θεὸ καί βρῖσκεται ἀνεξάρτητο, ἔξω ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα καί τὴν κοινωνία. Δὲν ἀποτελεῖ τοῦτο ἕναν ἀξιολογικὸ ἀναρχισμό καί ἕναν ἀλλότροπο ἀτομικισμό, πού διασπᾷ κάθε δυνατότητα ἀντικειμενικῆς πραγματικῆς ἀνθρώπινης κοινότητας, πρὸς χάριν μιᾶς φασματικῆς καί οὐσιαστικὰ ἀσύλληπτης κοινωνίας; Ἐφ' ὅσον ἡ προσωπικότητα ὑπάρχει ἀπὸ αἰώνων πρὶν τότε εἶναι ἡ ἀποστολὴ τῆς ἱστορίας; Μήπως τὸ ἀνθρώπινο γένος εἶναι ἕνα γένος αὐτοτιμωρούμενων; Καί τέλος πῶς αἰτιολογεῖται ἡ ἐλευθερία τοῦ προσώπου, ἐφ' ὅσον κατὰ τὸν Μπερντιάεφ, προϋποθέτει τὴν προσωπικὴ ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ, ὅπου ἀναγκαῖα τείνει τὸ πρόσωπο καί ἀπὸ ὅπου οὐσιαστικὰ προσδιορίζεται; Πῶς συμβιβάζεται ἡ ἐλευθερία μὲ τὴν θεανδρικὴ αὐτὴν ἀναγκαιότητα;

Βλέπομε λοιπὸν πῶς ὅλοι αὐτοὶ οἱ περσονναλιστές

φιλόσοφοι φρόντισαν να ύψωσουν μια φιλοσοφική πυραμίδα και στην κορυφή της τοποθέτησαν το Θεό. Με αυτό καθυσύχασαν τη συνείδησή τους, δεν πρόσφεραν όμως τίποτα στον άνθρωπο. Στην καλύτερη περίπτωση θα μπορούσαν οι προσπάθειές τους να χαρακτηρισθούν ως ρωμαντική μεταφυσική, αλλά στη βάση αποτελούν μια συναισθηματική και για τουτό ίσως πλέον επικίνδυνη υποτροπή του ιδεαλισμού, που αυτή τη φορά αδιαφορεί και για τη συστηματική φιλοσοφική μεθοδολογία. Μήπως άλλωστε οι περσονναλιστές δεν διακηρύσσουν ότι ο περσονναλισμός δεν είναι σύστημα; Άλλα τί είναι τότε; Μήπως «θνηταί φλυαρία» όπως έλεγε ο Πλάτων; Στην περίπτωση αυτή θυμόμαστε τον Νίτσε που, στους στοχασμούς του για την ηθική, την αλήθεια και το ψεύδος στην έξω-ηθική τους σημασία, που δημοσιεύτηκαν μεταθανάτια, αναφέρει αυτά τα χαρακτηριστικά. Κάποτε μέσα στο Σύμπαν υπήρχε ένα αλαζονικό άστέρι και στο άστέρι αυτό ζούσαν σοφά ζώα, που είχαν βρει το κλειδί των μυστηρίων του Σύμπαντος. Κάποτε όμως το άστέρι αυτό πάγωσε και τα σοφά ζώα που το κατοικούσαν αναγκάστηκαν να πεθάνουν. Άλλοίμονο αν και για τους περσονναλιστές μας επιφυλάσσεται ή ίδια τύχη. Και όμως ο περσονναλισμός δεν υπηρετεί τον άνθρωπο παρ' όλη τη σχετλιαστική άγωνία του γι' αυτόν. Είναι μια ιδεαλιστική φιλοσοφία που διασπείρει τον πνευματικό συσκοτισμό και παρ' όλη την αισιόδοξη πρόθεσή της σπέρνει την απαισιοδοξία και την άμφιβολία, γιατί αντιστρέφει τις προϋποθετικές δυνατότητες για μια ουσιαστική απολύτρωση και έξυψωση του ανθρώπου. Υπηρετούμε τον άνθρωπο μόνο σαν προσπαθούμε να επιλύσουμε τα προβλήματά μας μέσα στο κόσμο, όπως μάς τον φανερώνει ή πείρα και μας τον επαληθεύει ή συνειδητή πράξη μας. Για να κατακτήση ο άνθρωπος την ελευθερία του και την προσωπικότητά του πρέπει προηγούμενα να εξασφαλίση βιολογικά και κοινωνικά τη ζωή του. Η ιδέα του ανθρώπου ιστορικά αποδεικνύεται πως δεν είναι δεδομένη εκ των προτέρων, αλλά πως δημιουργείται με συνεχείς αγώνες και με άνυπολόγιστες θυσίες μέσα στην ιστορική πράξη. Μόνο όποιος συμμετέχει σ' αυτήν την πράξη εργάζεται για την απολύτρωση του ανθρώπου.

Με την ψυχανάλυση έχουμε μια νέα και αποφασιστική στροφή προς τη βιολογική και την ιστορικοκοινωνική

νική θεμελίωση του ζητήματος του ανθρώπου. 'Αλλά θα ρωτήσουν πολλοί, ή ψυχανάλυση αποτελεί φιλοσοφικό σύστημα και δημιουργεί ιδιαίτερη κοσμοθεωρία; 'Ο ίδιος ο δημιουργός της, ο Σίγκμουντ Φρόυντ, σέ μια μελέτη του αφιερωμένη σ' αυτό τὸ ζήτημα ἀπορρίπτει τὴν ἄποψη αὐτὴ καὶ λέγει πὼς ἀπὸ τὴν ἴδια της τὴν ἐπιστημονικὴ θεμελίωση ἢ ψυχανάλυση ἐντάσσεται στὴ γενικὴ θεωρία τῆς 'Επιστήμης. 'Ὡς «εἰδικευμένη ἐπιστήμη, κλάδος τῆς ψυχολογίας—ἀβυσσαλέα ψυχολογία ἢ ψυχολογία τοῦ ἀσυνειδήτου, λέγει στὴ μελέτη του αὐτὴ, ἢ ψυχανάλυση δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ δημιουργήσῃ ἰδιαίτερη κοσμοθεωρία καὶ ἔτσι εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ συμμορφωθῇ μὲ τὴν κοσμοθεωρία ποὺ τῆς προσφέρει ἡ 'Επιστήμη...» Γιστεύει, κατὰ συνέπεια, πὼς ἡ γνῶση τοῦ σύμπαντος μόνον ἀπὸ τὴ διανοητικὴ ἐργασία μπορεῖ νὰ προέλθῃ, ἀπὸ ἐπιμελῶς ἐλεγχόμενες παρατηρήσεις, ἀπὸ αὐστηρὲς ἔρευνες καὶ ὄχι ἐξ ἀποκαλύψεως, μὲ τὴν διαίσθηση ἢ τὴ μαντεία¹» 'Απὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἢ ψυχανάλυση μπορεῖ νὰ γίνῃ ὁ κύριος διερμηνευτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς κοσμοθεωρίας, ἀλλὰ αὐτὴ ἢ ἴδια δὲν ἀποτελεῖ κοσμοθεωρία.

Τὸ κύριο ὅσο καὶ τελειωτικὸ ἔργο ποὺ ἐπετέλεσε ἢ ψυχανάλυση ἦταν ἢ εἰσαγωγὴ τῆς αὐστηρῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας στὴν περιοχὴ τῆς ψυχολογίας. "Ἦδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἀκόμα διαμφισβητοῦσαν τὴν ἐπιστημονικὴ τῆς ἀξία ὁ Κλαπαρέντ τὴν χαρακτήριζε ὡς μιὰ προσπάθεια αὐστηρῆς ἐφαρμογῆς στὴ νοητικὴ ζωὴ τῆς αἰτιοκρατίας². Καὶ αὐτὴ ἀκριβῶς ἢ αἰτιοκρατικὴ θεμελίωση μὲ μιὰ συνεπῆ μελέτη καὶ διαλεκτικὴ ἐρμηνεία τῶν ψυχικῶν διεργασιῶν ἦταν ἐκείνη ποὺ εἶχε τὶς σημαντικὲς ἐπιδράσεις στὴν καθόλου ψυχολογικὴ ἔρευνα. Βέβαια ἢ ἀνάγκη γιὰ μιὰ κοσμοθεωρία ὑπάρχει. 'Αλλὰ ἢ ἀνάγκη αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀκατανίκητης ἐπιθυμίας τοῦ ἀνθρώπου γιὰ νὰ ἀπαντήσῃ στὰ βασικὰ προβλήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τὴ συνείδησή του, στὸ ζήτημα τῆς προέλευσής του, τῆς σημασίας τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, τοῦ προορισμοῦ του καὶ γιὰ ἄλλα πολλά. 'Αλλὰ ὅλα αὐτὰ γιὰ τὸν Φρόυντ εἶναι θυμικῆς κατηγορίας ἀπαιτήσεις καὶ μιὰ ποὺ ἢ διαίσθηση καὶ ἢ μαντεία ἀποδεικνύονται ἐπι-

1. S. Freud: *D' une conception de l' univers*, στὸν τόμο: *Nouvelles conférences sur la psychanalyse*, σελ. 216. N.R.F. Παρίσι 1936

2. Κλαπαρέντ. Εἰσαγωγὴ στὴ γαλλικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ Φρόυντ: Πέντε μαθήματα γιὰ τὴν ψυχανάλυση.

στημονικά άνίσχυρες νά μᾶς διανοίξουν καινούργιες προοπτικές, μπορούμε ἀδίστακτα νά τίς κατατάξωμε στήν κατηγορία τῶν παραισθήσεων καί τῶν φανταστικῶν πραγματοποιήσεων μιᾶς ἐπιθυμίας. Μὲ τοῦτο ἀσχολοῦνται ὠρισμένα φιλοσοφικά συστήματα». Βέβαια, προσθέτει ὁ Φρόυντ, ἡ φιλοσοφία δὲν ἀντιτίθεται στήν ἐπιστήμη, πολλές φορές δανείζεται ἀπὸ αὐτὴν τίς μεθόδους της, ἀλλὰ ἀπομακρύνεται ἀπὸ αὐτὴν, γιατί προσηλώνεται σὲ χίμαιρες καί μὲ τοῦτο ἰσχυρίζεται πὼς προσφέρει ἓνα συγκροτημένο καί δίχως κενὰ πίνακα τοῦ κόσμου, ἀλλὰ αὐτὸς ὁ ἰσχυρισμὸς της ἀνατρέπεται κάθε τόσο ἀπὸ τὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης. "Ἄλλωστε καί μεθοδολογικά, συνεχίζει ὁ Φρόυντ, ἡ φιλοσοφία πλανᾶται ὑπερεκτιμῶντας τὴν γνωστικὴ ἀξία τῶν λογικῶν μας ἐνεργημάτων καί παραδεχόμενη τὴν πραγματικότητα καί ἄλλων πηγῶν γιὰ τὴ γνώση μας, ὅπως εἶναι ἡ διαίσθηση. (αὐτ. σελ. 219). Στὸ σημεῖο αὐτὸ μάλιστα ὁ Φρόυντ κάνει καί μιὰ σπουδαία παρατήρηση. Ἡ φιλοσοφία προσπαθώντας, μὲ τίς ιδέες ποὶ ἡ ἴδια κατασκευάζει, νά ἐρμηνεύσῃ τὸν κόσμο δὲν κάνει τίποτα ἄλλο παρὰ νά ἀναπαράγῃ τὴν ἀνιμιστικὴ νοοτροπία τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου, γιατί πιστεύει, ὅπως καί ὁ πρωτόγονος, πὼς οἱ σκέψεις μας, οἱ ιδέες μας εἶναι ἐκεῖνες ποὶ κυβερνοῦν τὰ πραγματικὰ φαινόμενα. "Ἔτσι γίνεται ἓνα εἶδος «λεκτικῆς μαγείας», ἓνας «ἀνιμισμὸς» δίχως ὅμως μαγικὲς τελετουργίες, (αὐτ. σελ. 225). "Ἐπειτα κατὰ τὸν Φρόυντ ἡ ἐπιστήμη εἶναι σχετικὰ νέα ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καί τὰ προβλήματα ποὶ ἀναμένουν τὴ λύση τους πολυάριθμα, γι' αὐτὸ καί τὸ μόνο ποὶ μπορεῖ νά κἀνῃ εἶναι νά στηρίζεται μετριοφρονα στὴ σχετικὴ ἀλήθεια, ποὶ κάθε τόσο ἀνακαλύπτει, καί νά ἀπορρίπτῃ κάθε εἶδος φιλοσοφικῆς παραισθήσεως.

Μὲ αὐτὴ τὴν τοποθέτηση τῆς ψυχανάλυσης καί τῆς ἐπιστήμης γενικὰ ὁ Φρόυντ, ἐνῶ μᾶς δίνει ἓνα ἀπαράμιλλο παράδειγμα τῆς ἐντιμῆς ἀκεραιότητος τοῦ ἀληθινοῦ σοφοῦ, μᾶς προδιαγράφει ταυτόχρονα καί τίς δυνατότητες ποὶ μᾶς ἐπιτρέπει ἡ ψυχανάλυση γιὰ τὴν ὁποιαδήποτε προέκταση τῶν συμπερασμάτων της καθὼς καί γιὰ τὴν ἀξία ὁποιασδήποτε παρόμοιας προέκτασης. Τὸ γεγονός καί μόνο πὼς ἡ ψυχανάλυση ἀναφέρεται στὸν ψυχικὸ βίον τοῦ ἀνθρώπου, καί κατὰ συνέπεια καί στὸ σύνολο τῶν νοητικῶν του λειτουργιῶν, μᾶς φανερώνει τὴ σημασία τῶν συμπερασμάτων της καί γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ θεωρία καί γιὰ τὴ φιλοσοφία γενικὰ. Εἰδικώτερα γιὰ τὴν

έποχή όπου ζούμε, και όπου καθώς είδαμε, το ανθρωπολογικό πρόβλημα αποτελεί κεντρικό πρόβλημα της φιλοσοφίας, ή ψυχαναλυτική αντίληψη για τον άνθρωπο αποκτάει άμέσως σπουδαιότατη σημασία. Για την ψυχανάλυση, ως επιστημονική θεωρία, ο άνθρωπος είναι αναπόσπαστο τμήμα του φυσικού κόσμου και αναγκαίο προϊόν της εξέλιξης των ζωικών ειδών. Συνδέεται τόσο στενά με το φυσικό του περιβάλλον, ώστε αρχικά το αδιαφοροποίητο έγώ του τὰ περικλείνει κατά κάποιον τρόπο όλα μέσα του. Το σημερινό ψυχικό μας έγώ, όπως διαμορφώθηκε από την συνεχή πάλη του ανθρώπου προς το φυσικό κόσμο της πραγματικότητας δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα είδος συρρικνωμένου υπολείμματος από ένα πιο εύρυσ αίσθημα, τόσο εύρυσ που ταυτιζότανε με το Σύμπαν και αντιστοιχοῦσε σὲ μιά πιο έσωτερη ένωση του έγώ με το περιβάλλον του¹. Στην άπώτατη εκείνη εποχή της προϊστορίας το ανθρώπινο ὄν κυριαρχούμενο από τον άσυνείδητο ψυχικό δυναμισμό του δεν έχει ακόμα διαχωρισθῆ από τον φυσικό κόσμο που το περιβάλλει. "Όσο όμως οι συνθήκες της ζωής μετατρέπονται και δημιουργούνται καινούργιες ανάγκες, όσο ο ανθρωποειδής πρόγονός μας μεταμορφώνεται στον υποτυπώδη άνθρωπο, μέσα σ' αυτήν την αδιαφοροποίητη ὀρμέμφυτη άσυνείδησία του αρχίζουν νά διαφαίνονται οι πρώτες αναλαμπές της συνείδησης. Το φυσικό περιβάλλον παύει νά είναι ὁ χώρος της παθητικής προσαρμογῆς του ανθρωποειδούς, γίνεται ἡ περιοχή όπου πρέπει νά αναπτύξη μιά δράση, ἂν θέλη νά ἐπιζήση.

Γύρω από αυτόν τον πρωταρχικό άνθρωπο μαίνεται ἡ αντίμαχη δύναμη του περιβάλλοντος, ἄλλά και τῶν ὁμοίων του. Το ένστικτο, μοναδικός και δυναμικός παράγων, κατευθύνει τὰ πάντα και ὑπό τὸ κράτος αὐτῶν τῶν ένστικτωδῶν παρορμήσεων θά κληθῆ ὁ άνθρωπος νά διαμορφώση τὴ ζωὴ του. Τα ένστικτα, σύμφωνα με την ψυχανάλυση, που συντηροῦν και παράγουν τὴ ζωὴ είναι εκείνα που ὑπάγονται στο γενικό ὄνομα τῆς Λίμπιντο. Ἡ Λίμπιντο είναι ἡ ἀκατανίκητη τάση για ἡδονὴ με προέχοντα τὸν σεξουαλικὸ προσδιορισμό της, ἄλλά ταυτόχρονα ἔχει και ἀναμφισβήτητα ἐπιθετικά στοιχεία². Ὁ σαδισμός και ὁ μαζοχισμός θά ἀποδείξουν τὴ σύμ-

1. Σ. Φρόυντ: Ὁ πολιτισμός πηγὴ δυστυχίας, ἑλληνικὴ μετάφραση: σελ. 20.

2) Σ. Φρόυντ: Πέραν τῆς ἀρχῆς τῆς Ἡδονῆς, σελ. 20.

μιξη αὐτῆ τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνστίκτου μὲ τὰ ἐνστικτα τῆς ἐπιθετικότητος ποῦ στρέφονται κατὰ τοῦ ἄλλου, ὅπως γίνεται μὲ τὸ σαδισμό, ἢ κατὰ τοῦ ἑαυτοῦ μας, ὅπως γίνεται μὲ τὸ μαζοχισμό. Ἡ λειτουργία τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνστίκτου θὰ ἀναδειχθῆ κυρίως στοὺς κόλπους τῆς πρωτόγονης ὀρδῆς, ὅπου ὁ ἰσχυρὸς ἀρχηγὸς τῆς ἔχει ὑπὸ τὴν ἀπόλυτη ἐξουσίασί του ὅλες τὶς γυναῖκες τῆς ὀρδῆς. "Ἄλλωστε εἶναι μοιραία γιὰ τὸν πρωτόγονο ἡ προτεραιότητα τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνστίκτου, γιατί τὸ ἐνστικτο τῆς αὐτοσυντήρησης μπορεῖ νὰ ἱκανοποιεῖται ἀκόμα ἀνειῶτερα, ἐφ' ὅσον γιὰ τὸν πρωτόγονο κανονικὰ δὲν μπορεῖ, σύμφωνα μὲ τὶς συνθήκες τῆς διατροφῆς του, νὰ ὑπάρξῃ ἀπόλυτη ἐνδεια τροφίμων.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ μᾶς ἐπιτραπῆ μιὰ παρέκβαση. Κατ' ἀρχὴν ἔχομε ἓνα εἶδος ζωϊκῆς δύνάμης, ποῦ δημιουργεῖται σὲ μιὰ στιγμή κατάλληλης διαμόρφωσης τῶν συνθηκῶν τοῦ πλανήτη μας καὶ ζωοποιεῖ τὴν ἀνόργανη ὕλη. Ἡ ζωϊκὴ αὐτὴ δύναμη, λέγει ἡ Μποναπάρτ¹, ποῦ προεξάρχει στὶς ἐκδηλώσεις τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνστίκτου προὔπηρχε ἀπὸ τὴν διαφοροποίηση τῶν φύλων. Ἄλλὰ τὰ σεξουαλικά αὐτὰ ἐνστικτα ποῦ ἦταν τὰ ἴδια τὰ ἐνστικτα τῆς ζωῆς, βρισκόνταν σὲ διαρκῆ ἀνταγωνισμό μὲ ἄλλα ἐνστικτα, τὰ ἐνστικτα τοῦ θανάτου, ποῦ ἀρχικὰ ὁ Φρόυντ τὰ ὠνόμασε καὶ ἐνστικτα τοῦ Ἐγώ. Τὰ ἐνστικτα αὐτὰ τοῦ θανάτου ἔχουν τὴν τάση νὰ καταστρέψουν τὰ δημιουργικὰ ἐπιτεύγματα τῶν ἐνστίκτων τῆς ζωῆς καὶ νὰ ἐπαναφέρουν τὰ πράγματα στὴν προγενέστερη κατάστασή τους, δυνάμει τοῦ αὐτοματισμοῦ τῆς ἐπανάληψης, ὅπως χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ψυχανάλυση ἢ λειτουργία τους, δηλαδὴ νὰ ἐπαναφέρουν κάθε ὀργανικό, ζωντανό, ἄτομο στὴν κατάσταση τῆς ἀνόργανης ὕλης. Ἄλλὰ ἡ ἴδια αὐτὴ λειτουργία τοῦ αὐτοματισμοῦ τῆς ἐπανάληψης στρέφεται καὶ πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση καὶ ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ ἐνστικτα τῆς ζωῆς. Τὰ ἐνστικτα αὐτὰ δημιουργῶντας συνεχῶς καινούργια ζωϊκὰ εἶδη παρεμποδίζουν τὴν τελικὴ ἐπικράτηση τῶν ἐνστίκτων τοῦ θανάτου καὶ μολονότι δὲν τὸν ἀποτρέπουν, κατορθώνουν ἐν τούτοις νὰ παρατείνουν συνεχῶς τὴ σειρά τῆς ζωῆς καὶ νὰ γεμίζουν τὸν πλανήτη μας μὲ νέα ζωντανὰ ὄντα. Στὴν περίπτωσι αὐτῇ οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Φρόυντ γιὰ τὶς δυὸ ομάδες

1. Μποναπάρτ: Εἰσαγωγή στὴ θεωρία τῶν ἐνστίκτων. Γαλλικὴ Ψυχαναλυτικὴ Ἐπιθεώρησι σελ. 417 ἐπ. Παρίσι. 1934.

των ένστίκτων παρουσίαζαν μιὰ ἀναλογία, ὄχι ὅμως καὶ ταυτότητα, μὲ τὶς βιολογικὲς θεωρίες τοῦ Βάϊσμαν.

Ἡ μεταγενέστερη διαπίστωση ὑπαρξης σεξουαλικῶν ένστίκτων στὴν παλαιὰ ομάδα τῶν ένστίκτων τοῦ Ἐγώ, ποὺ συνταυτίζονταν ἀρχικὰ μὲ τὰ ένστικτα τοῦ θανάτου εἶχε δημιουργήσει κάποια ἀσάφεια, πρᾶγμα ποὺ ἀνάγκασε τὸν Φρόυντ νὰ προβῆ σ' ἕνα σαφὴ διαχωρισμὸ μεταξὺ τῶν ένστίκτων τῆς ζωῆς καὶ τῶν ένστίκτων τοῦ θανάτου καὶ νὰ δεχθῆ ένστικτα ζωῆς γιὰ τὸ λιμπιντικό. Ἐγὼ καὶ ένστικτα θανάτου γιὰ τὸ θανατηφόρο, δηλαδὴ γιὰ ἐκεῖνο ποὺ τείνει πρὸς τὸν θάνατο τοῦ Ἐγώ. Δὲν θὰ ἐπιμείνωμε περισσότερο στὶς διακρίσεις αὐτές, ἀφοῦ ἄλλωστε ἀποτελοῦν ἀντικείμενο συζητήσεων καὶ διχογνωμιῶν καὶ γιὰ τοὺς ἴδιους τοὺς ψυχαναλυτές. Ὁ ἴδιος ὁ Φρόυντ ἄλλωστε στὸ ἔργο του «Πέραν τῆς ἀρχῆς τῆς ἠδονῆς», ἀναγνωρίζει πὼς εἶναι λυπηρὸ ὅτι ἡ ἀνάλυση δὲν μᾶς ἐπέτρεψε ὡς τὰ σήμερα νὰ ἀποδείξωμε παρὰ μόνο τὴν ὑπαρξη τῶν λιμπιντικῶν ένστίκτων. Ὡστόσο, προσθέτει, θὰ ἀποφύγωμε νὰ βγάλωμε τὸ συμπέρασμα πὼς δὲν ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ένστικτα. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ τίποτα δὲν ἀποκλείει νὰ εἶναι ἐνιαία ἡ φύση τῶν ένστίκτων. Παρόμοια μονιστικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν λίμπιντο φαίνεται πὼς παραδέχεται ὁ Γιούνγκ, αὐτὸ ὅμως τὸ ἀπορρίπτει ὁ Φρόυντ. Πιθανὸν ἢ δημιουργία ἔμβιων ὄντων, ἀνάλογα μὲ τὶς συνθήκες τοῦ περιβάλλοντος, σὰν συνέπεια τῆς δράσης τῶν ένστίκτων τῆς ζωῆς, νὰ συνεπάγεται γιὰ τὰ ένστικτα αὐτὰ μορφολογικὲς ἐκδηλώσεις, ποὺ δὲν τὶς γνωρίζομε καὶ πολὺ περισσότερο δὲν μποροῦμε νὰ τὶς κατατάξωμε ἐπισημονικὰ. Ποιὸς ἄλλωστε μᾶς ἀποκλείει πὼς ἡ πρωταρχικὴ ένστικτώδης ὁρμὴ γιὰ τὴ ζωὴ προσκρούοντας στὰ διάφορα ἐμπόδια ποὺ τῆς ἀντέτασσε τὸ περιβάλλον νὰ μὴν ἀνάπτυξε, ὡσὰν ἀντίδραση σ' αὐτὰ τὰ ἐμπόδια, ἐπιθετικὲς ἐκδηλώσεις, ποὺ ὡστόσο δὲν εἶναι παρὰ ἄλλες μορφές τοῦ ἴδιου τοῦ ἀγῶνα ποὺ κάνουν τὰ ένστικτα αὐτὰ γιὰ τὴ ζωὴ; Στὴν περίπτωση αὐτὴ τὰ ἐπιθετικὰ ένστικτα γίνονται μιὰ παραλλαγὴ τῶν ένστίκτων τῆς ζωῆς καὶ προσπαθοῦν μὲ τὴν ἐπιθετικότητα νὰ ὑπερπηδήσουν τὰ ἐμπόδια καὶ νὰ φτάσουν σὲ μιὰ πιὸ ὀργανωμένη καὶ ἐξασφαλισμένη μορφή ζωῆς.

Στὸ σημεῖο αὐτό, ἀπὸ ἀποψη μεθοδολογίας, εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ ἐργαζώμαστε μὲ ὑποθέσεις. Ἄς μὴ λησμονοῦμε ἐπίσης πὼς τὶς ἀπαντήσεις στὰ ζητήματα αὐτὰ θὰ μᾶς τὶς δώσῃ ἡ βιολογία, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ κατὰ τὴν

πλέον πρόσφατη γνώμη του μεγάλου βιολόγου Ροστάν βρίσκεται ακόμα στα πρώτα βήματα ουσιαστικά, και ενώ μᾶς ἐπιτρέπει τὴν ἐργαστηριακὴ ἀναπαραγωγὴ ὠρισμένων βιολογικῶν φαινομένων, γιατί ἔχομε ὠρισμένες γνώσεις γιὰ τὶς ἀλληλεπιδράσεις τῶν ἔμβιων ὄντων, δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς πῆ τίποτε γιὰ τὶς πρωταρχικὲς ἀφετηρίες καὶ τὶς αἰτίες τῆς ζωῆς, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἐσώτερη οὐσία της. Ἡ ἰδιομορφία τῶν ἐνστικτῶν τοῦ ἐγὼ μπορεῖ νὰ προσφέρεται καλύτερα γιὰ μιὰ μονιστικὴ ἀντίληψη τῆς πρωταρχικῆς ἐνστικτώδους ὁρμῆς. Ἴσως ἀκόμα παρόμοια ἀντίληψη νὰ ἔχη καὶ πρακτικὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὴν ψυχαναλυτικὴ θεραπευτικὴ. Ἡ ἐνιαία φύση τῆς ἐνστικτώδους ὁρμῆς πιθανόν νὰ διευκολύνῃ τὴν μελέτη καὶ τὴν ἐρμηνεῖα τῶν παρακωλύτικῶν καὶ ἀνασταλτικῶν παραγόντων τοῦ περιβάλλοντος, νὰ ἐξηγήσῃ ἀσφαλέστερα τὴ διαμόρφωση τοῦ ψυχικοῦ μας βίου. Μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν ὁ ψυχικὸς βίος μας θὰ μπόρῃ νὰ ἐνταχθῇ ἀνετώτερα στὴν ἱστορικὴ διαμόρφωσή του καὶ οἱ ψυχικὲς καταστάσεις θὰ ἀποτελοῦν ἓνα εἶδος διαλεκτικῆς σύνθεσης μεταξὺ τῶν ἐνστικτωδῶν ροπῶν καὶ τῶν ἐμποδίων ποὺ ἀντιτάσσει τὸ περιβάλλον.

Τέλος, μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν, ἀντὶ γιὰ μιὰ μεταφυσικὴ ἀπριοριστικὴ θέση τῆς θεωρίας τῶν ἐνστικτῶν, ὅπως συναντᾶται κυρίως στὸ Γιούνγκ,¹ ποὺ ἀποτελεῖ μυστικιστικὴ

1. Ἡ ἰδιαίτερη προτίμηση ποὺ συναντοῦν οἱ ἀπόψεις τοῦ Ἰδρυτῆ τῆς ἀναλυτικῆς ψυχολογίας σὲ ὠρισμένους κύκλους εἶναι χαρακτηριστικὴ γιὰ τοὺς γενικώτερους προσανατολισμοὺς τῆς θεωρίας του. Ἐνῶ, ὁ Φρόυντ δὲν ἀφησε ποτὲ τὸ πεδίο τῆς αὐστηρῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας, ὁ Γιούνγκ ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἀποφασίζει νὰ δημιουργήσῃ τὴ σχολή του περιπλέκεται μέσα σ' ἓναν λαβύρινθο μεταφυσικῶν κατασκευῶν καὶ περιβάλλει τὶς ἀντιλήψεις τῆς ψυχανάλυσης μὲ μυθολογικὸ ἔνδυμα. Τὸ ἀσυνείδητο δὲν καθορίζεται στὴ λειτουργικὴ του σχέση μὲ τὴ διαμόρφωση τοῦ ψυχικοῦ βίου, ἀλλὰ ἀνάγεται σὲ ὑπερβατικὴ ἀρχή, γίνεται ἡ πηγὴ καὶ ἡ ἕδρα τοῦ πνεύματος, καὶ πρώτιστα τῆς ἐμφυτῆς θρησκευτικῆς διάθεσης. Σ' αὐτὸ ἀνήκουν τὰ ἀρχέτυπα, οἱ ἀρχέτυποι ὅπως τὰ ὀνομάζουν, καὶ δὲν ἔχει καμμιά σχέση μ' ὅ,τι συνηθίσαμε νὰ ὀνομάζουμε ἀσυνείδητο ἀναφορικὰ μὲ τὰ περιεχόμενα τῶν ἀπωθήσεων. Ἔτσι ὁ Γιούνγκ ἐπαναφέρει τὴν τόσο προσφιλῆ στὴ σύγχρονη φιλοσοφία μυστικιστικὴ διαρχία καὶ φυσικὰ περιπλέκει τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ ἐξαρτᾶ τὴ λύση τῶν ἀνθρώπινων δεινῶν μας ἀπὸ ἐξωανθρώπινες καὶ ὑπερβατικὲς δυνάμεις. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Γιούνγκ ἔγιναν ἀντικείμενο αὐστηρῶν κριτικῶν καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Φρόυντ καὶ ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους. Ὁ ἄγγλος ψυχαναλυτὴς Ἐντουαρντ Γκλόβερ ἔγραψε ὀλόκληρο βιβλίο γι' αὐτὸ τὸ θέμα: Freud ou Jung, γαλλικὴ μετάφραση στὶς Πρὲς Οὐνιβερσιταίρ, Παρίσι 1954, ὅπου ἀποδεικνύει πὼς ὁ Γιούνγκ ἔχει παραμελήσει ἐντέλως τὰ δεδομένα τῆς ψυχολογίας τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ποὺ ὡστόσο ἀποτελοῦν

και ιδεαλιστικη προσπαθεια ερμηνειας των φαινομενων του ψυχικου βιου, θα εχουμε μια αυστηροτερη επιστημονικη θεωρια, που ενω θα ερμηνευη ορθα θα βοηθη τον ανθρωπο στην υπερπηδηση καθε αντιστασης, ειτε προερχεται απο το εσωτερικο του 'Εγω, ειτε απο το περιβαλλον οπου ζη, και θα συμβαλλη αποτελεσματικωτερα για τη λυτρωση του ανθρωπου απο καθε μορφη οδυνης. Θα κλεισωμε την παρενθεση αυτη, για να τελειωνωμε αλλωστε, με το οτι ακριβως η ευρυτητα των σεξουαλικων ενστικτων, οπως την τονιζει ο Φρόυντ, διασαφηνιζει και την σημασια της λιμπιντο, που πολλοι ακομη εννοουν να την συνταυτιζουν με τη σεξουαλικη λειτουργια, που αποβλεπει μονον στην τεκνογονια η στην στενη επιδιωξη γενετησιας ηδονης. "Ας μη λησμονουμε, αλλωστε πως ο ιδιος ο Φρόυντ εφτανε στον παραλληλισμο της λιμπιντο με τον πλατωνικο ερωτα θεωρωντας την ως συνεχη και βαθμιαια πορεια προς τις υψηλοτερες κορυφες της ζωης και φυσικα και της συνειδησης¹.

Τα ενστικτα λοιπον αυτα που παραγουν τη ζωη μας και την κατευθουνουν, συγκροτουν και τον ψυχικο βιο του ανθρωπου. Ειναι εναποτεθημενοι μεσα σ' ενα απροσδιοριστο ποιοτικα και ποσοτικα χωρο, το ασυνειδητο. Η συνειδηση ειναι η διαμορφωση τους ως αποτελεσμα της αναγκαιας δρασης που ο αναπτυσσει ανθρωπος στον κοσμο της φυσικης πραγματικότητας. Η δημιουργια ομως της συνειδησης υποθετει την αναγκαια υπαρξη αλλων ανθρωπων και οσο προχωρει η οργάνωση των ανθρωπινων ομάδων τόσο ευρύνεται και τόσο εμπλουτιζεται η συν-

την εφετηρια και τη βάση για τη διαμόρφωση του ψυχικού μας βίου. Με τη διδασκαλία του για το όνειρο και το συμβολισμό του εισήγαγε μια τελεολογική αντίληψη, ασυμβίβαστη με την επιστημονική μεθοδολογία και τέλος με την άποψή του για τη λιμπιντο ερχεται να συνταυτισθῆ απόλυτα με τη μεταφυσική κοσμοθεωρία των φιλοσόφων της ζωής. Χαρακτηριστικό πως η γενική του πνευματική στάση τον ώδηγησε και σε πολλά άλλα άτοπα, όπου έφτασε να θεωρήσει το Χίτλερ, ως ενσάρκωση των αρχαίων θεών, ως φωνή των Σιβυλλών και του Δελφικού μαντείου. (Cosmopolitan Interview, Ιανουάριος 1939, όπου ανέλυε τη «διαγνωστική των δικτατόρων». Βλ. Γκλόβερ, σελ. 119).

1. Βλεπ. Δ. Κουρέτας: Εισαγωγή στην ελληνική μετάφραση του έργου του Σ. Φρόυντ: «Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας» σελις 10.

είδηση αυτή¹. Το άσυνείδητο συνεχώς ανέρχεται στην επίφάνεια, αν και ύφίσταται πολλές φορές την παλινδρομική του ένισχυση από τις τάσεις εκείνες, που άσυμβίβαστες με τις άπαιτήσεις της πραγματικότητας ξαναγυρίζουν πάλι σ' αυτό. Αυτή άκριβώς ή ψυχαναλυτική αντίληψη για τη διανθρώπινη προϋπόθεση της γένεσης της συνείδησης είναι μια προώθηση στις σχετικές μας αντιλήψεις για τη διαμόρφωση της συνείδησης, που δίκαια την ύπογραμμίζουν οι κοινωνιολόγοι και συμβάλλει σε μίαν άκριβέστερη μελέτη του προβλήματος του ανθρώπου².

Ό δυναμισμός όμως των ένστίκτων είναι άπεριόριστος όσο και έπιτακτικός. Τα ένστικτα είναι άπόλυτα και αν αφήνονταν έλεύθερα θα μπορούσαν αντί να δημιουργήσουν να καταστρέψουν. Η πραγματικότητα βάζει φραγμούς και τα αναγκάζει να διοχετευθούν προς άλλες έκδηλώσεις, έτσι που ουσιαστικά γίνονται, με τη μεταμόρφωσή τους σε συνείδηση, δυνάμεις ζωϊκής συντήρησης και προόδου. Η έπιθετικότητα όμως σύμφυτη με την όρμη των ένστίκτων ένυπάρχει και έκδηλώνεται ποικιλότροπα, με διάφορους κοινωνικούς θεσμούς και ιδιαίτερα με τον θεσμό της ιδιοκτησίας. Κατά τον Φρόυντ ή ιδιοκτησία άποτελεί μια από τις βασικές έκδηλώσεις αυτής της έπιθετικότητας και ή κοινωνική κακοδαιμονία θα περιορισθί αν ό θεσμός αυτός καταργηθί ή ένσωματωθί σε μια δικαιότερη κοινωνική όργάνωση³. Εύτυχως που για την ανθρώπινη μοίρα, καθώς λέει ό ίδιος ό Φρόυντ, έφορεύει ή ούράνια δύναμη του έρωτα, ή λίμπιντο, που διεξάγει άσταμάτητον άγώνα έναντίον της διαλυτικής και καταστροφικής έπιθετικότητας.

Έτσι χάρις στο Φρόυντ μια σειρά ιδεολογικών παραισθήσεων, που τις συναντάμε στις ιδεαλιστικές κυρίως φιλοσοφίες, άποκαλύπτεται και καθορίζεται. Ό άνθρωπος ανάγεται στα βιολογικά και κοινωνικά του όρια και ή συνείδησή του άποδεικνύεται ως προσδιοριζόμενη από άύστηρά φυσικές αίτίες και ή δυστυχία του, είτε ως νεύ-

1. Κατά τον Φρόυντ ή όμαδική ψυχολογία είναι άρχαιότερη από την άτομική. Από την πρωτόγονη όμάδα, την όρδή, προήλθε το πρώτο άτομο, ό πρωτόγονος πατέρας, για να δημιουργηθί κατόπι ή οικογένεια. Γκλόβερ, σελ. 114.

2. Έκτενης ανάπτυξη ύπάρχει στο έργο του R. Bastide: *Psychoanalyse et Sociologie*. Παρίσι 1952.

3. Φρόυντ: Ό πολιτισμός πηγή δυστυχίας, σελ. 76.

ρωση του ατόμου είτε ως ευρύτερη ομαδική κοινωνική άγωνία, έρμηνεύεται σαν έλλειψη Ισορροπίας ανάμεσα στις δυνατότητές του, στις ένστικτώδεις τάσεις του για προσαρμογή στον κόσμο της πραγματικότητας και στις απαιτήσεις αυτής της πραγματικότητας. Το κοινωνικό πρόβλημα και το πνευματικό δια φωτίζεται από μια νέαν άποψη, που ενώ δεν αφαιρεί τίποτα από την αξιοπρέπεια του ανθρώπου και την πνευματική του υπόσταση, αντίθετα τον παρουσιάζει ως ένα όν που διαλεκτικά ανταγωνιζόμενο με το φυσικό κόσμο και με τον ίδιο ακόμα τον εαυτό του φθάνει στο ύψος εκείνης της πνευματικής συνείδησης, όπου γίνεται κύριος των τυχών και των πεπρωμένων του. Και είναι ελάχιστος φόρος τιμής προς τον Φρόυντ ή αναγνώριση πώς με τη μεγαλοφυΐα του μάς έδωσε αυτήν την ικανότητα για την ρεαλιστική αντιμετώπιση του βίου μας και μάς διάνοιξε την δυνατότητα των αναβαθμών για την άνοδο σε μια ανθρωπινότερη ζωή. Δεν δίστασε να προχωρήσει απτόητος από την συκοφαντία και την παρεξήγηση. Και ένσάρκωσε το ιδανικό του σοφού που έμεινε πιστός στις ιδέες του, όσο κι' αν λυσομανούσε γύρω του ή θύελλα του μίσους και της ύστερίας εκείνων που σεμνότυφα απόστρεφαν το πρόσωπο από τα ζητήματα που διαπραγματευόταν και ήσαν έτοιμοι κάθε τόσο, αναφορικά με το σεξουαλικό πρόβλημα, να ποῦν την φράση του Αύγουστίνου: «ουχι υπ' έμου, αλλά έν έμοι συνέβη τοῦτο». Και ή ζωή του μεγάλου αυτού σοφού που καταδύθηκε στα άβυσσαλέα βάθη του ανθρώπου φαινόταν να διαφεντεύεται από αυτά τα λόγια του Νίτσε: «Όπου κι' αν βρίσκεσαι σκάψε βαθειά, κάτω βρίσκεται ή πηγή. Άσε τους μαύρους ανθρώπους να φωνασκοῦν: πώς κάτω είναι ή κόλαση».